

ΜΕΛΕΤΕΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΤΗΣ 14ης ΕΤΗΣΙΑΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ

ΤΟΥ ΤΟΜΕΑ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

27 - 29 Απριλίου 1993

STUDIES
IN GREEK LINGUISTICS

PROCEEDINGS OF THE 14th ANNUAL MEETING

OF THE DEPARTMENT OF LINGUISTICS

FACULTY OF PHILOSOPHY

ARISTOTLE UNIVERSITY OF THESSALONIKI

27 - 29 April 1993

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ - 1993

85
Σ. Μοσχονάς

Η τελετουργία της στρατιωτικής αναφοράς

Abstract. We describe and analyze a non-cooperative / competitive form of communication in the Greek Army, known as "αναφορά".

And the word, as we know, is not only a key; it may also be a fetter.

(E. Sapir)

1. Λεκτικές τελετουργίες

Με το γενικό όρο *στρατιωτική αναφορά* εννοούμε ένα σύνολο από συλλογικές, λεκτικές (κυρίως) πρακτικές με τα χαρακτηριστικά της *τελετουργίας*. Οι πρακτικές αυτές χρησιμοποιούνται σ' ένα στρατώνι με διττή λειτουργία, προσωπική και θεματική. Σε *προσωπικό* —διαπροσωπικό, μάλλον— επίπεδο, αποτελούν τρόπους σύστασης κατώτερου (του "αναφερόμενου") σε ανώτερο· σε *θεματικό*, τρόπους διατύπωσης ενός θέματος και παρουσίασής του από τον πρώτο στο δεύτερο. Οι δύο αυτές λειτουργίες υπεραρκούν για να ορίσουν παρόμοιες πρακτικές ως απολύτως αποδεκτές —από θεωρητική άποψη, εννοείται— *μορφές επικοινωνίας*.

Η τελετουργία αναφοράς μιας μονάδας (λόχου, τάγματος, συντάγματος, κέντρου) είναι η συλλογικότερη επικοινωνιακή τελετουργία σ' ένα στρατώνι. Ευρύτερα γνωστή είναι από το επιτελεστικό της πρόβλημα: —*Παρουσιάζομαι στην πρωινή αναφορά του λόχου, κ. λοχαγέ, για να σας αναφέρω ότι [...]*.

Εδώ θα μας απασχολήσει κυρίως η *διαλεκτική* οργάνωση της τελετουργίας, τα τεχνάσματα και οι ρητορικοί της ελιγμοί περισσότερο από το γλωσσικό της ένδυμα. Την όλη τελετουργία την κατανοούμε, προσωρινά, σα μια *θεατρική παράσταση*.¹ Πάντως, αντίθετα μ' ό,τι συμβαίνει λ.χ. στην περίπτωση μιας διάλεξης —παράσταση που επίσης συντελείται με (δια)λεκτικά μέσα²—, οι συντελεστές της στρατιωτικής αναφοράς υποδύονται και παραχαράσσουν εαυτούς με τρόπο πολύ πιο άμεσο και συνέπειες λιγότερο θεατρικές. Εύλογα, η αναλογία σταματά μπροστά στις εκδηλώσεις ενός βίαιου παιγνιδιού *εξουσίας*.

Αφού περιγράψουμε τα σταθερά λεκτικά, στυλιστικά και διαλεκτικά χαρακτηριστικά της τελετουργίας αυτής, θα προσπαθήσουμε ν' αναγνωρίσουμε το πρότυπο επικοινωνίας στο οποίο εντάσσεται. Θα συμπεράνουμε ότι αποτελεί *μη-συνεργατική / ανταγωνιστική* μορφή επικοινωνίας και *ως τέτοια* παρουσιάζει συγγένειες με πολλές άλλες καθημερινές επικοινωνιακές πρακτικές —κάθε άλλο παρά περιθωριακές—, ιδιαίτερα όσες προϋποθέτουν την παρουσία ενός πολυμελούς *ακροατηρίου*, και μάλιστα, όπως θα δούμε, *διχασμένου*.

2. Περιγραφή της τελετουργίας

Θα παραλείψουμε όλα τα μη-λεκτικά τελετουργικά στοιχεία της τελετουργίας, όπως το παρασκήνιο στο οποίο προετοιμάζεται, τη σύναξη και σύνταξη του στρατεύματος —του βωβού ακροατηρίου—, τη δημιουργία ενός κέντρου, μιας σκηνής, εντός της οποίας τοποθετούνται οι αναφερόντες και οι αναφερόμενοι κ.ά. Ας έχουμε υπόψη μας ένα τυπικό παράδειγμα αναφοράς, από το σημείο που "αναφέρεται" κάποιος στρατιώτης: χαιρετά (στο όπλο), δηλ. κινήσιακά, αναφέρεται, δηλ. χαιρετά λεκτικά, και, ακίνητος, αναφέρει: —*Στρατιώτης πεζικού τάδε-τάδε, τυφεκιοφόρος. Παρουσιάζομαι στην πρωινή αναφορά του λόχου, κ. λοχαγέ, για να σας αναφέρω ότι αιτούμαι σήμερα διανυκτέρευσης για προσωπικούς λόγους*.³

α. Σταθερά λεκτικά στοιχεία

1. Η *σύσταση* του αναφερόμενου είναι στερεότυπη: —(τίτλος)<επώνυμο><όνομα>(⟨ειδικότητα⟩) —αν η τελευταία δεν περιέχεται στον τίτλο· λ.χ.: —*Στρατιώτης πε-*

ζικού τάδε-τάδε, παλυβαλητής, —ΔΕΑ πεζικού τάδε-τάδε κ.λπ.

Το όνομα εμφανίζεται πάντοτε στην καθαρεύουσα: Σπυρίδων, Γεώργιος κ.τλ., αλλιώς η χρήση του στιγματίζεται: —Δε μου λες Γιωργάκη —Το χριστιανικό σου όνομα παιδάκι μου ποιο είναι / το ξέρεις;

Ούτε ο τίτλος κι η ειδικότητα μπορούν να παραλειφθούν· η παράλειψή τους επίσης στιγματίζεται: —Μανάβης είσαι παιδάκι μου; —Η ειδικότητά σου ποια είναι; —Αναφέρομαι σωστά!

Κάθε πρόβλημα αναφοράς (Παρουσιάζομαι [...] για να σας αναφέρω ότι) έχει στερεότυπη αλλά μεταβλητή μορφή: —του λόχου, κ. λοχαγέ, —του τάγματος, κ. διοικητά.

2. Κάθε αναφορά πρέπει να γίνεται στεντορεία τη φωνή ή, όπως λένε στο στρατό, "ζωηρά": Α: —Όταν φωνάζουμε έντονα δε λέγεται έντονα λέγεται ζωηράδα. Στο στρατεύμα εάν δε φωνάζουμε ζωηρά ... ο επιλοχίας και τα όργανα ... είναι παράνομος ... Διότι άμα αυτοί μιλήσουν και δεν πρεσάρουνε τους στρατιώτες, [...] δε λέγεται στρατεύμα, γηρακομείο λέγεται. Αν ο στρατιώτης δεν φωνάζει, ο αξιωματικός μπορεί να διατάξει επανάληψη της αναφοράς: —Πιο δυνατά! Δεν άκουσα τίποτα.

Αν υπάρχει διαλογικό μέρος, η ένταση της φωνής, βέβαια, πέφτει αυτόματα, και αποκτά τις φυσικές της διακυμάνσεις, του εκνευρισμού, του θυμού, της εξαγγελίας κ.λπ., θεωρητικά όμως πρέπει πάντοτε ν' αγγίζει και το πιο απομακρυσμένο μέλος του ακροατηρίου. (Με δυνατή φωνή, βέβαια, δεν λέγονται τα πάντα, ενώ άλλα λέγονται κατ' εξοχήν, όπως οι απειλές.)

3. Το θέμα της αναφοράς (ό,τι ακολουθεί το ρήμα αναφέρω ότι) ταξινομείται σε τρεις πάγιες κατηγορίες, για τις οποίες προβλέπεται και διαφορετικό επιτελεστικό πρόβλημα: α) αναφερόμενος ή τιμωρημένος (—και σας αναφέρω ότι είμαι αναφερόμενος / τιμωρημένος με πέντε μέρες κράτηση από το λοχία πεζικού τάδε-τάδε διότι έπαιζα τάβλι την ώρα της υπηρεσίας μου). β) αιτούμενος (—και σας αναφέρω ότι αιτούμαι ιατρικής εξετάσεως / αδείας κ.λπ.). γ) παραπονούμενος (—είμαι παραπονούμενος διότι ο λοχίας πεζικού τάδε-τάδε με εξύβρισε). Η διατύπωση μπορεί ν' ακολουθείται από ένα αιτιολογικό μέρος που συνήθως εισάγεται με το σύνδεσμο διότι. Αν όχι, είναι πολύ πιθανό ο αξιωματικός να προκαλέσει αιτιολόγηση με παραινετικές (Prompt) ερωτήσεις του τύπου: —Γιατί; —Όηλαδή; —Μπο-

ρούμε να μάθουμε τους λόγους κι οι υπόλοιποι; Σκοπός άρα των παραινετικών ερωτήσεων είναι να επαναφέρουν στην αναφορά την αιτιολογία καθιστώντας την υποχρεωτική.

β. Σταθερά στυλιστικά στοιχεία

4. Κατά τη διατύπωση του περιεχομένου γίνεται αυτοματική χρήση της καθαρεύουσας. Η καθαρεύουσα δεν είναι μόνο κατάλοιπο μιας προιστορίας (πριν μερικά χρόνια ήταν υποχρεωτική στο στρατό), αλλά κι ένας τρόπος ανάκλησης της προιστορίας αυτής: επιλέγεται, ασυνείδητα ίσως —αυτοματικά—, για να προσδώσει επισημότητα στο περιεχόμενο. Οι πιο μορφωμένοι τη χρησιμοποιούν για να προσδώσουν ευλογαφάνεια στην αναφορά τους, αποσιμώντας ηπιότερες αποκρίσεις ή και επιδοκιμασία· οι λιγότερο μορφωμένοι για να δείξουν ότι στέκονται εις το ύψος των περιστάσεων. Δεν είναι τυχαίο ότι οι στρατιώτες τη χρησιμοποιούν περισσότερο από τους αξιωματικούς. Η καθαρεύουσα δηλ. δεν είναι σκέτο φραστικό ένδυμα αλλά μάλλον διαλεκτική επιλογή. Η χρήση της περιορίζεται σημαντικά στο διαλογικό μέρος που ακολουθεί. Όπως θα δούμε, η εξαφάνιση των επισημοτήτων συμπίπτει με την πρόοδο των ανακρίσεων.

Έτσι, εκτός από συγγνωστά λάθη και μαργαριτάρια (λ.χ. Α: *Τις δουλειές που σας βάζουμε πρέπει να τις κάνετε εξ εθελουσίας*), συχνότατη είναι η παρεμβολή καθαρευουσικών ή επισημοποιημένων όρων και συνταγμάτων σε απλή δημοτική σύνταξη: —*αιτούμαι αδελφ / αδεια*— *αιτούμαι 4θωρη άδεια αρραμέντης* από αύριο για την πώλη της *θεσσαλονίκης* —*καθυστέρηρα να εισέλθω εις (σ) το στρατόπεδο* —*λόγω αναχωρήσεως*— για να *μεταβώ εις πώλη της Κορυτσάς* —*κάπνιζα στους νιπτήρες του άνω θαλάμου* —*λόγω δικαστικής μου υποχρεώσεως* κ.ά. (όλα παραδείγματα από τη διατύπωση του θέματος ή της αιτιολογίας).

5. Συναφής στυλιστική επιλογή είναι η επίκληση των συμφραζομένων (στην κυριολεξία: της ευρύτερης περιστασης) που αποσκοπεί σε ουδετερότητα της διατύπωσης και αναγνωρίζεται από πλατεϊασμούς και περιφράσεις: —για ν' αναφέρω ότι μετά την επιστροφή μου από εξωτερικό φυλάκιο απουσίαζε η μία εκ των δύο κυβερτών που μου έχουν χρεωθεί. Εισάγονται έτσι στο περιεχόμενο αυτονόητα στοιχεία της περιστασης προσδίδοντάς του πληρότητα, η οποία όμως το αποχρωματίζει, το ακυρώνει, το ουδετερτοποιεί: η κουβέρτα χάθηκε; κλάπηκε;⁴

Καθαρεύουσα, επισιμότητα, επίκληση συμφραζομένων, τόνος και ένταση φωνής και άλλα στοιχεία του διαλογικού μέ-
ρους, όπως λ.χ. οι συντεταγμένες αλλαγές ομιλιακών ρόλων
με τις μικρότερες δυνατές παύσεις και διακοπές, μπορούν,
πράγματι, να θεωρούνται όλα *θεατρικά* στοιχεία της ομι-
λίας: η χρήση τους είναι παραστατική μάλλον παρά δηλωτι-
κή.

γ. Σταθερά διαλεκτικά στοιχεία

6. Το δικαίωμα στην ομιλία δίνεται με νεύμα του
αξιωματικού και επίσης αφαιρείται με νεύμα ή προσκλήσεις
του τύπου: —*Ο άλλος* —*Ο επόμενος* κ.λπ. ή ακόμα: —*Εσύ!*
Τι έκανες; Τα λεκτικά αυτά μέσα κρίνονται πάντως περι-
τά: ο στρατιώτης πρέπει ν' αναφερθεί αμέσως μόλις τον
κοιτάξει ο αξιωματικός.

7. Σταθερό είναι και το πρότυπο προσφώνησης
που πάγια ακολουθεί ο αξιωματικός, ο οποίος θα αναφέρε-
ται ή σε έναν έκαστο ή σε όλο το ακροατήριο, περιλαμβα-
νομένων των αναφερομένων —ποτέ σε μια υποομάδα του α-
κροατηρίου, εκτός αν αποτελεί στρατιωτική διαίρεση που
έχει να διεκπεραιώσει κάποιο έργο. Η άλλη όψη αυτού του
προτύπου προσφώνησης αφορά και δεσμεύει τον προσφωνόμε-
νο, τον φαντάρο, αφού ούτε κι αυτός μπορεί να μιλήσει *εξ*
ονόματος άλλων:

Σ: —*Λείπουν και άλλα αντικείμενα, κ. λοχαγέ, από*
άλλους.

Α: —*Τι τιτιτιτι; Από άλλους; Είσαι δικηγόρος των*
άλλων;

—*Όχι, κ. λοχαγέ.*

—*Να μιλάς για τον εαυτό σου.*

8. Αρκετές συνομιλιακές αλλαγές έχουν επίσης κα-
θορισμένη μορφολογία κι εντάσσονται στο πρότυπο συναλλα-
γής κατώτερου με ανώτερο· λ.χ. η καταφατική απάντηση δί-
νεται πάντα με το *μάλιστα* και ποτέ με το ναι, αλλιώς
στιγματίζεται (είναι γνωστή η έκφραση "Στο στρατό δε λέ-
με 'ναι', λέμε 'μάλιστα'"). Οι απαντήσεις των φαντάρων
τέλνουν να περιέχουν προσφώνηση (—*Μάλιστα, κ. διοικητά*)
και χρησιμοποιούν τον πληθυντικό· αντίθετα, ο αξιωματι-
κός προσφωνεί τους φαντάρους στον ενικό με το επίθετο ή
τον τίτλο (—*Δε μου λες, λοχία / Μισχονά*)· δείκτες καθο-
λικής/"ευγενικής" προσφώνησης ο αξιωματικός χρησιμοποιεί

στο λογίδριο συνήθως, με μειωτική όμως σημασία: —Γιατί, κύριοι; Ποιος είχε αναλάβει να καθαρίσει τις τουαλέτες;

9. Όταν η ερώτηση δεν είναι παραινετικού τύπου ή όταν ακολουθεί την αιτιολόγηση, τότε είναι κατά κανόνα πειθαναγκαστική. Οι ερωτήσεις αυτές δεν επιδέχονται απάντηση, ο σκοπός τους είναι αποστομωτικός και αντιμετωπίζονται με ψελλίσματα, παύσεις, αμηχανία, που επιτείνονται με τον μανικό πολλαπλασιασμό των ερωτήσεων. Οι ερωτήσεις αυτές δεν δίνουν δικαίωμα στην ομιλία· το αφαιρούν:

α. Σ: —[...] τιμωρούμαι από τον τάδε-τάδε με δύο ημέρες κράτηση επειδή δεν έκανα σωστή αναγνώριση.

Α: —Γιατί;

[παράδειγμα μετά από αιτιολόγηση]

β. Α: —Γιατί; Σε βάζουμε για να κάθεις, νομίζεις; Τα καθήκοντά σου τα ξέρεις, παιδάκι μου; Σε ρωτώ. Για ποιο λόγο σε βάζουμε; Γνωρίζεις τα καθήκοντα του οργάνου υπηρεσίας; Σε ρωτώ. Τα γνωρίζεις;

[παράδειγμα πριν από αιτιολόγηση]

3. Διαλεκτική οργάνωση

Κάθε κατηγορία —αναφερόμενου, αιτούμενου, παραπονούμενου— προξενεί ή εντάσσεται σε διαφορετική οργάνωση του διαλογικού μέρους που ακολουθεί και το οποίο διεκπεραιώνεται κυρίως με τη μορφή ερωταποκρίσεων, διατηρώντας έτσι το ομιλιακό προβάδισμα του αξιωματικού: εξουσιάζει αυτού που ρωτάει.

Πιο σύντομη απ' όλες —η ελάχιστη διαλεκτική μονάδα, κατά κάποιο τρόπο— είναι η πρώτη κατηγορία, του αναφερόμενου ή τιμωρημένου: συνήθως την αναφορά του αδικήματος ακολουθεί αμέσως η τιμωρία του (—Πέντε μέρες κράτηση!) ή την αναφορά της τιμωρίας ακολουθεί επικύρωση ή επέκτασή της (—Εγκρίνεται! —Πέντε κι από μένα!), χωρίς πάντα να μεσολαβεί εξακρίβωση ή αιτιολόγηση.

Αναφορές παραπτωμάτων, αιτήσεις και συγκαλυμμένα παράπονα —δεν υπάρχει στο corpus περίπτωση παραπονούμενου— συνοδεύονται πάντα από ένα "διαλογικό" μέρος, το οποίο θα ονομάσουμε *ανάκριση*, αφού συντελείται κυρίως με ερωταποκρίσεις. Σ' αυτό φανερώνεται ο διεκδικαστικός μάλλον παρά διαδικαστικός χαρακτήρας της τελετουργίας. Η

ανάκριση ολοκληρώνεται με λήψη μέτρων. Στο τέλος της, δηλ., βρίσκεται τοποθετημένη μια απόφαση. Η απόφαση αυτή, λ.χ. μια εξαγγελία ποινής ή μια έγκριση άδειας, είναι πολύ πιθανό να συνοδεύεται από ένα διδακτικό λογύδιον, την αιτιολόγηση της απόφασης ή την προετοιμασία της. Σ' αυτό θα χρησιμοποιούνται και δείκτες καθολικής προσφώνησης: —'Ακου να δεις —Κι εσείς οι άλλοι —Αυτό που έκανε ο συνάδελφός σας —Σας έχω πει ότι —Ακούστε καλά —Αυτό το λέω για όλους / και για σας τους υπόλοιπους —Το λέω αυτό για να το ξέρετε —Καλό είναι να το ακούσετε και οι υπόλοιποι —[...], κύριοι, [...] —Ναιπόν, σας παρακαλώ,⁵ κύριοι, [...].

Εκφράσεις όπως αυτές αποτελούν και μέσα αναφοράς σε όλο το ακροατήριο και τρόπους βίαιης επανεισαγωγής του αναφερόμενου σ' αυτό —δηλ. τρόπους σύλησής του—, εφ' όσον ισοδυναμούν, κατ' αρχήν, αν όχι με στέρηση λόγου τουλάχιστον με στέρηση της ομιλιακής ταυτότητας: το εσύ έχει γίνει εσείς —ο ακροατής, ακροατήριο.

Πρέπει απαραίτητως να σημειώσουμε εδώ πως η εξακρίβωση και η επιδίκαση δεν ακολουθούν κάποιο κανονισμό, αν και τέτοιοι κανονισμοί —στρατιωτικοί κανονισμοί— υπάρχουν. Η τελετουργία της αναφοράς δημιουργεί και προβάλλει τη δική της ιδρυματική λογική, την οποία ο αξιωματικός μπορεί ν' ανακαλεί κατά βούληση (—'Όπως σας εξήγησε ο κ. διοικητής —Σας έχω πει ότι —Δεν είπα εγώ από την πρώτη μέρα που ήρθατε εδώ [...]).

Αν όμως δεν ακολουθεί κάποιο κανονισμό, τότε κανονισμός είναι η ίδια η ανάκριση. Ας δούμε λοιπόν πώς συντελείται και ποιες μορφές παίρνει το διαλογικό μέρος. Το θεμελιακό τρίπτυχο <ερώτηση>-<απάντηση>-<ερώτηση> μπορεί να περιγραφεί σε μια θηλειά της οποίας ο κόμπος γίνεται με την απάντηση του ερωτώμενου. Χρησιμοποιώ τον όρο με τη σημασία περίπου που του δίνει και ο E. Goffman:⁶ όταν προκαλείται μια απάντηση, αυτή έχει, κατά κάποιο τρόπο, διαταχθεί· το περιεχόμενο της απάντησης θ' αποτελέσει αναπόφευκτα το στόχο μιας επόμενης επίθεσης· σιγά-σιγά μια θηλειά θα περαστεί γύρω από το λαιμό του φαντάρου και η διαδικασία των ερωταποκρίσεων θα έχει αποκαλύψει τον πραγματικό της στόχο: αν, με όρους κοινωνιολογικούς, αυτός είναι η άσκηση εξουσίας ή η υποταγή, με λεκτικούς όρους πρόκειται πάντα για τη σύληση του φαντάρου.

Για να καταλάβουμε πώς "κρεμιέται" ο φαντάρος πρέπει να εκτιμήσουμε την αδύναμη θέση του μέσα στο "διάλογο".

Ο φαντάρος είναι, κατ' αρχήν, ακροατήριο. Από τη θέση αυτή δεν μπορεί να απομακρυνθεί ακόμα κι όταν μιλάει: ομιλητής γίνεται εξερχόμενος από το ακροατήριο και μάλιστα βίαια. Τη βιαιότητα αυτή την αντιλαμβανόμαστε όχι μόνο στα ψυχικά — φόβο, αμηχανία κ.λπ. — αλλά και στα διαλεκτικά του αντανακλαστικά. Το πιο πρόσφορο διαλεκτικό τέχνασμα των φαντάρων, δηλ. η υποκρισία — κι όχι μόνο με τη θεατρική έννοια — βασίζεται, εξ άλλου, σ' αυτή την αρχή: ακόμα κι όταν θέλεις να ζητήσεις κάτι, πρέπει να πείσεις ότι *αναγκάζεσαι* να το ζητήσεις για "λόγο σοβαρό". Η ομιλία του φαντάρου θα διανύσει, λοιπόν, πολύ σύντομα, αυτά τα δύο άκρα: αναγκασμένος να μιλήσει — αναγκασμένος να σιωπά.

Ο διπλός εξαναγκασμός του φαντάρου — κι όταν μιλάει κι όταν ακούει — δεν του επιτρέπει να παρέμβει στη διαδικασία των ερωταποκρίσεων. Δεν επιτρέπονται, λ.χ., ανταπαντήσεις ή αντερωτήσεις (Α: — *Τις ερωτήσεις τις κάνω εγώ!*) ούτε βέβαια έχει ο ίδιος τρόπο να σταματήσει αυτή τη διαδικασία. "Ο ερωτώμενος υποτάσσεται τόσο περισσότερο όσο συχνότερα υποχωρεί στις ερωτήσεις".⁷ Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι ο φαντάρος δεν μπορεί να εκφράσει εκτίμηση της κατάστασής του. Αν αντί της επίκλησης συμφραζομένων χρησιμοποιήσει για το θέμα του μια εκτίμηση (λ.χ. για *σοβαρούς οικογενειακούς λόγους*) ο έλεγχος θα ξεκινήσει από αυτήν: Α: — *Προσέξτε τι λόγους θα αναπτύξετε — Μπορούμε να τους μάθουμε και μεις οι υπόλοιποι;*

Ποια τροπή παίρνουν συνήθως οι ερωταποκρίσεις; Επικεντρώνοντας την προσοχή μας στο στόχο των ερωτήσεων, δηλ. στο φαντάρο, θα μπορούσαμε να δώσουμε την ακόλουθη γενική περιγραφή: Οι ερωτήσεις γίνονται αρχικά πάνω στο θέμα, σ' αυτό δηλ. που ο φαντάρος έχει συνεισφέρει στη συνομιλία. Σχεδόν πάντα όμως επεκτείνουν το θέμα προς μία μόνη κατεύθυνση: τον εισηγητή του, τον ίδιο το φαντάρο. Το θέμα δεν μεγαλώνει, δεν πλουτίζει με την πληροφορικότητα των απαντήσεων: απλώς μετατίθεται, και μετατίθεται συνεχώς προς τον εισηγητή του. Η αναφορά δηλ. από *θεματική* *τέλνει να γίνεται προσωπική*: ο φαντάρος είναι το θέμα. (Αυτό προδίδει και η περίφημη αμφισημία στη χρήση του όρου "αναφερόμενος": αναφέρει αυτός που αναφέρεται.)

Προσέξτε, λ.χ., την ακόλουθη θεματική μεταλλαγή:

Σ: —[...] αναφερόμενος [...] γιατί καθυστέρησα να μπω στο στρατόπεδο.

Α: —Γιατί;

—Δεν άκουσα το ξυπνητήρι.

—Ξενύχτησες χτες βράδυ;

—Όχι, κ. λοχαγέ.

—Δε το γλέντησες;

—Όχι, κ. λοχαγέ.

Το θεαματικό αποτέλεσμα αυτών των συνεχών θεματικών μεταθέσεων είναι η προδοσία του φαντάρου από τις ίδιες τις απαντήσεις του. Ο φαντάρος μοιάζει να μη μπορεί να αποκρύψει στοιχεία του εαυτού του, ακόμα κι όταν ξέρει ότι αυτό είναι ενάντια στο συμφέρον του. Μ' ένα περίεργο τρόπο —που ο ίδιος δεν φαίνεται να μπορεί να ελέγξει— ο φαντάρος παγιδεύεται μέσα στην αλήθεια και παιδεύεται μαζί της.

Για να καταλάβουμε τη δύναμη αυτών των μεταθέσεων, την απόσταση που διανύουν —το μέγεθος της προδοσίας—, αρκεί να εξετάσουμε τις διαφορές στο αρχικό και τελικό ζευγάρι σε κάθε αλυσίδα ερωταποκρίσεων (τέτοια παραδείγματα υπάρχουν πολλά):

α. —[...] κ. Διοικητά έχω τον πατέρα μου ... για να κάνει εγχείριση καρδιάς [...] μαζί με τον πατέρα μου έχουμε και ... εκτός από τον πατέρα μου που είναι και υπάρχει η σχέση πατέρα με γιου είναι ότι έχουμε εεε είμαστε και συνέταιροι, έχουμε οικογενειακές επιχειρήσεις και τα συμβόλαια αυτά έχουν μια διαφορά γι' αυτό και πρέπει να πάω.

[παράδειγμα μετάθεσης από το "πρέπει να εγχειριστεί" στο "έχουμε συμβόλαια να κάνουμε"]

β. —[...] αιτούμαι σήμερα διανυκτέρευσης για προσωπικούς λόγους.

—Όηλαδή;

—Κύριε λοχαγέ είμαι αρραβωνιασμένος φεύγει αύριο το πρωί η αρραβωνιαστικιά μου με δεκαήμερη άδεια και δε δύναται να πα να πληρώσει το νοίκι.

—Όηλαδή;

—εεε ... Επιθυμούσα να βγω σήμερα για να πάω στον Άγιο Δημήτριο να πληρώσω το νοίκι.

—Η αρραβωνιαστικιά σου δεν μπορούσε να πάει;

—Όχι, κ. λοχαγέ, γιατί δουλεύει.

—και μόλις τελειώσει τη δουλειά της δεν μπορεί να πάει;

- Όχι ... είναι ... μαία, κ. λοχαγέ, και δουλεύει νυκτερινό.
 — Ναι, αγόρι μου, στίτι εκεί δεν είναι η αρραβωνιαστικιά σου;
 — Ορίστε;
 — Εκεί μαζί δε μένετε;
 — Μάλιστα.
 — Δε θα πάει στίτι της να πληρώσει το ενοίκιο;
 — Εεε ... Ο ιδιοκτήτης μένει σε άλλη περιοχή.
 — Ωραία. Και αύριο φεύγει με άδεια;
 — Μάλιστα. Αύριο το πρωί.
 — Και δε μπορεί να δώσει τα λεφτά αύριο το πρωί;
 — Όχι, κ. λοχαγέ.
 — Γιατί;
 — Ίσως δεν έχει χρόνο, δε δύναται ::
 — Ίσως ... ::
 — Τηλεφωνήθηκα εχθές, :: κ. λοχαγέ ...
 — Δηλαδή έχεις πιο πολύ χρόνο εσύ που 'σαι στρατιώτης παρά η αρραβωνιαστικιά σου που είναι υπάλληλος
 — Κ. λοχαγέ, με παρακάλεσε κι εγώ σας παρακαλώ ...
 [παράδειγμα μετάθεσης από το "θέλω να πληρώσω το νοίκι" στο "θέλω να δω την αρραβωνιαστικιά μου"]

Στο τέλος της ανάκρισης η θεατρική, επίσημη γλώσσα της εισαγωγής, η γλώσσα του ρόλου, αντικαθίσταται από ένα είδος έκφρασης στο οποίο μόνο ο αξιωματικός έχει δικαίωμα. Όποιος μετέρχεται τέτοια εκφραστικά μέσα, σίγουρα πιστεύει για τον εαυτό του πως είναι ντόμπρος, πως παρουσιάζει αμερόληπτα τα γεγονότα, πως δείχνει γυμνή την αλήθεια. Γι' αυτό και ονομάζω το εκφραστικό αυτό πρότυπο πρότυπο της αλήθειας. Πρόκειται για γλώσσα που απομυθοποιεί, προσγειώνει — που ξενερώνει, καθώς λένε. Πάνε πια οι επισημότητες, φεύγουν τα στολίδια, ξεχνιέται η καθαρεύουσα: — Και απευθύνομαι και στους υποψήφιους. Αν μάθω ότι ο λόχος ξαναπαρουσίασε την εικόνα που παρουσίασε εχτές το βράδυ ... θα εφαρμόσω άλλα μέτρα ... που δε θα σας συμφέρουν καθόλου. Είπαμε: λάσκα για να κάνετε τις δουλειές σας σωστά αλλά εσείς φαίνεται έχετε δικό σας ... ρυθμό. Επίσης σας προειδοποίησα να μην κατουράτε στους νιπτήρες. Και συνεχίζουν να κατουράνε άλλοι. [παράλειψη υβριστικού μέρους] Το μόνο που ξέρετε κύριοι είναι στην αναφορά καθημερινώς και να μου πηήζετε τα σικώτια για άδεια. Τίποτα άλλο. Το μόνο που σας νοιάζει. Έχετε την εντύπωση ότι έχετε έρθει στο στρατό για να ξεκουραστείτε ή να τακτοποιήσετε όλες σας τις υποθέ-

σεις. Σ' αυτό το εκφραστικό πρότυπο ανήκουν και οι βρισιές, δηλ. η χρήση ρητής γλωσσικής βίας.

Δεν είναι τυχαίο ότι η χρήση οποιαδήποτε στιγμή του εκφραστικού αυτού προτύπου, του προτύπου της αλήθειας, μπορεί να έχει σαν αποτέλεσμα ή να σημαίνει το κλείσιμο της συνδιαλλαγής:

α. Σ: —[...] ότι αιτούμαι άδεια αυτό το Σαββατοκύριακο με προαναχώρηση και οδοιπορικά λόγω αναχωρήσεως για την Κορυτσά για να μεταβώ εις πόλη της Κορυτσάς και να παρευρεθώ εις το γάμο εεε τον αρραβώνα του καλύτερου μου φίλου ως κουμπάρος.

Α: —Θες και οδοιπορικά θέλεις; Κώλο θέλεις;

β. Σ: —[...] ότι αιτούμαι άδειας αυτό το Σαββατοκύριακο για πολύ σοβαρότατο επαγγελματικό λόγο. Συγκεκριμένα ασκώ το επάγγελμα του μαιευτού και πρέπει να χειρουργηθεί με καισαρική τομή μια πελάτισσά μου αυτό το Σάββατο λόγω ανώμαλης *** προβολής του εβρύου [sic].

Α: —... θες να πας να τ' αρπάξεις, έτσι;

Ας συγκρατήσουμε αυτή τη λειτουργία του εκφραστικού προτύπου της αλήθειας: σκοπός του δεν είναι να θέσει ένα ζήτημα αλλά να το κλείσει.

Σύμφωνα τώρα με τις αντιληπτικές κατηγορίες του αξιωματικού, σκοπός της αναφοράς είναι ο παραδειγματισμός του ακροατηρίου —προϋπόθεση της εύρυθμης λειτουργίας της μονάδας "του". Ο σκοπός αυτός ορίζει τη διαλεκτική του στρατηγική. Για να πετύχει, οι αξιωματικοί αξιοποιούν διαλεκτικές τακτικές που είναι προϊόντα εξάσκησης και πείρας και, με τη σειρά τους, βασίζονται σε διαλεκτικά ή ρητορικά τεχνάσματα, όπως των παραινετικών ή πειθαναγκαστικών ερωτήσεων που προανέφεραμε. Το αποτέλεσμα αυτών των τακτικών —με διαλεκτικούς πλέον και όχι αντιληπτικούς όρους— δεν είναι άλλο από τον πειθαναγκασμό και τη σύγηση του συν-ομιλητή.

Πρέπει λοιπόν να προσδιορίσουμε τη στρατηγική των αξιωματικών από το αποτέλεσμά της, ξεκινώντας από τις τακτικές και τα τεχνάσματα που την εξυπηρετούν. Οι τακτικές αυτές γίνονται αναδρομικά κατανοητές από το λογίδριο, όπου και συνάθως εκφράζεται η κρατούσα ιδρυματική ιδεολογία. Οι κυριότερες είναι:

α) απόδοση ταπεινών κινήτρων: βλ. παραδείγματα (α) και (β) ανωτέρω.

β) επίκληση της ομοιομορφίας ή/και της "συναδελφικότητας": —*Δηλαδή οι συνάδελφοι σου τι πρέπει να κάνουνε; Ποιος θα κάνει τις υπηρεσίες όταν όλοι είναι σε άδεια; —Εσύ είσαι ο έξυπνος και οι άλλοι όλοι είναι μαλάκες; —Κι επειδή πλανάται έτσι μια φήμη ότι είσαστε μεγάλοι και πρέπει να σας συμπεριφέρονται ανάλογα, σας πληροφορώ ότι αυτό δεν ενδιαφέρει την υπηρεσία σας. Ένας στρατιώτης κι είτε είναι δέκα χρονώ είτε είναι σαράντα το ίδιο είναι για την υπηρεσία. Είναι στρατιώτης.*

γ) επίκληση αρχών-κανονισμού-θεσπισμάτων: —*Εγώ, όταν ήρθατε στο λόχο, δεν σας είπα να τα κλειδώνετε, να κλείνετε τους σάκους σας όταν φεύγετε; (σε φαντάρο που του έκλεψαν ατομικά είδη). Πρέπει να σημειώσουμε ότι εξ (σου αποτελεσματική είναι η επίκληση της έλλειψης αρχών: —Έχε υπόψη σου ότι ... δεν είναι για μας ... είναι για σένα κοινωνικά είναι κάποιο πρόβλημα αλλά για την υπηρεσία δεν αποτελεί πρόβλημα και ότι κατ' αυτόν τον τρόπο μπορεί αύριο να πας στο Κιλκίς. Ποιος θα κάθεται να ... (σε φαντάρο που ζητά έξοδο για να φροντίσει το άρρωστο παιδί του)· είναι γνωστό ότι η έκφραση "δεν προβλέπεται" χρησιμοποιείται στο στρατό με τη σημασία: "απαγορεύεται". Εδώ πρέπει να συγκαταλεγούν και οι επιβραβεύσεις (λ.χ. παροχή τιμητικών αδειών) σε φαντάρους που δείχνουν "υπερβάλλοντα ζήλο".*

δ) αντιπαραβολή με το πρότυπο του ανδρισμού: —*Δεν είσαι άντρας εσύ; Φουστάνια φοράς; Τίποτα δεν κρέμεται από κάτω; (σε φαντάρο που φορούσε σκουλαρήκι)· —Τρία πράγματα σιχαίνομαι: τους κλέφτες, τους ψεύτες και τους πούστηδες στην ψυχή και στο σώμα.*

ε) προβολή του παραπτώματος σε κατάσταση πολέμου: —*Στον πόλεμο τι θα έκανες; (σε θαλαμοφύλακα που κοιμότανε την ώρα της υπηρεσίας του).*

Υπάρχουν βέβαια πολλές άλλες τακτικές που χρησιμοποιούνται κατά περίπτωση (κάθε αξιωματικός φαίνεται να έχει το δικό του ρεπερτόριο, άλλος προτιμά τον εκφοβισμό, άλλος τη γελοιοποίηση κ.ο.κ.), τα παραδείγματα όμως αρκούν για να επιχειρήσουμε την ακόλουθη γενίκευση: όλες αυτές οι τακτικές εξυπηρετούν μία και μόνη διαλεκτική στρατηγική που συνίσταται στη βίαιη αποκοπή του ακροατή από το ακροατήριο· αυτός ο διχασμός του ακροατηρίου και η έκθεση ενός μέλους του —του ακροατή-αναφε-

ρόμενου— μπροστά στους υπόλοιπους εξηγεί και τη μειωτική λειτουργία των χρησιμοποιούμενων τακτικών. Φαנερώνει επίσης τις διαλεκτικές προϋποθέσεις στις οποίες βασίζεται το πρότυπο της αλήθειας: η αποκοπή του ακροατή αναφερόμενου συμβαδίζει με τη βουβή συναίνεση ενός καθηλωμένου ακροατηρίου.

Καθώς όμως ο αναφερόμενος είναι, έστω και από ανάγκη, συν-ομιλητής, η αποκοπή του από το ακροατήριο σημαίνει και το δικό του διχασμό. Οι δύο ρόλοι, του ομιλητή και του έκθετου ακροατή, αποκόπτονται. Για να καταλάβουμε πώς συμβαίνει αυτό, ας θυμηθούμε τι έχει προηγηθεί: Γύρω από το λαιμό του φαντάρου έχει περαστεί μια λεκτική θηλειά. Με τις συνεχείς ερωτήσεις ο φαντάρος έχει αποκαλυφθεί. Όμως, αυτή ακριβώς η ανάδυση του εαυτού είναι που τον έχει μπλέξει στη θηλειά. Του ζητείται τώρα ν' αντιπαραβάλει τον εαυτό του με το ρόλο του, αυτό δηλ. που σιγήθηκε για ν' αναδειχθεί ο εαυτός του. Το αποτέλεσμα δεν μπορεί να είναι άλλο από την αποστόμωσή του, τη σύγηση. Ο φαντάρος θα επιστρέψει στο ακροατήριο, αλλά ξεκομμένος από αυτό, έκβητος. Η κατάληξη αυτής της διαδικασίας πιστοποιείται συχνότατα με αυτήν ακριβώς την έκφραση: —*Φαντάρος είσαι εσύ;*

Αν αυτό ήταν ερώτημα προς απάντηση κι η απάντηση ήταν καταφατική τότε ο φαντάρος θα είχε αρνηθεί τον εαυτό του αν ήταν αποφατική, θα είχε αρνηθεί το ρόλο του.

Μπορούμε τώρα να καταλάβουμε γιατί η προτιμώμενη διαλεκτική τακτική του φαντάρου θα είναι το ψέμα. Αφού στο πρότυπο της αλήθειας ο φαντάρος μπορεί μόνο να σιωπά και να υπακούει, η παρουσία του στην τελετουργία, ακόμα κι όταν "παίζει το παιχνίδι", δεν μπορεί παρά να είναι υποκριτική.

4. Συμπεράσματα

Η στρατιωτική αναφορά ανήκει σ' ένα συλλογικό ανταγωνιστικό⁸ πρότυπο επικοινωνίας στο οποίο καθοριστική δεν είναι η δυνατότητα εναλλαγής των ρόλων ομιλητή-ακροατή αλλά μάλλον η ύπαρξη ενός ακροατηρίου που διχάζεται από τη δημόσια έκθεση ορισμένων μελών του.

Ειδικότερα: Η όλη οργάνωση της τελετουργίας είναι θεατρική. Η θεατρικότητα δεν είναι σύμπτωμα της σκηνοθετικής διάταξης της περιστασης ή των υποκριτικών στοι-

χειών του λόγου (λ.χ. της καθαρεύουσας)· αποτελεί αναπόσπαστο γνώρισμα του ίδιου του ρόλου του ομιλητή και αναφαίρετη προϋπόθεση της παρουσίας ενός ακροατηρίου. Ανάμεσα σ' αυτόν που μιλάει και σ' αυτό που λέει παρεμβάλλεται ο κανονισμένος ρόλος του ομιλητή — ο ρόλος του αξιωματικού ή του φαντάρου—, όπως στο θέατρο ανάμεσα στον ηθοποιό και σ' αυτά που λέει παρεμβάλλεται, με τη συνενοχή του ακροατηρίου, ο ρόλος του ηθοποιού.

Ο ρόλος όμως δεν είναι αποσπασίμος από αυτόν που τον υποδύεται. Ανήκει στο νου και στο σώμα, όχι στο ρούχο. Με τη λήξη της τελετουργίας, ο φαντάρος παραμένει φαντάρος κι ο αξιωματικός αξιωματικός —με όλες τις συνέπειες αυτής της διαφοράς.

Για ν' αποκτήσει αυτή η συνέχεια ρόλου και ηθοποιού διαλεκτικό χαρακτήρα, για να μπει δηλ. σε κίνηση, για να υπάρξει "διάλογος", είναι απαραίτητη η αντιπαραβολή δύο προτύπων: της αλήθειας, που υιοθετεί ο αξιωματικός, και του ψέμματος ή, γενικότερα, της υποκρισίας, για την οποία ελέγχεται ο φαντάρος.

Στη λεκτική εξέλιξη της τελετουργίας, ο ρόλος του συνομιλητή είναι ασεχώριστος από την ύπαρξη και την αντιπαραθεση αυτών των δύο προτύπων. Όπως είδαμε, όταν αυτά δεν αντιτίθενται, η τελετουργία δεν έχει "διαλογικό" μέρος, οπότε είτε διεξάγεται άτυπα είτε περιορίζεται στην ελάχιστη διαλεκτική της μονάδα, δηλ. στην επιβολή μιας ποινής μετά την αναφορά του παραπτώματος —μια άδεια σπάνια θα δοθεί χωρίς ανάκριση.

Από κάθε πρότυπο είναι δυνατές διαφορετικές αποκλίσεις. Για την ακρίβεια, η σύγκλιση των προτύπων επιτυγχάνεται μέσω αποκλίσεων. Η ανάδυση του εαυτού, η φανέρωση στοιχείων, η ειλικρίνεια, όλα αυτά αποτελούν προδοσία για το πρότυπο του φαντάρου. Αντίθετα, εγγυώνται την επιτυχία του προτύπου της αλήθειας, που βασίζεται σ' αυτά για να κλείσει το θέμα, αποστομώνοντας το "συνομιλητή". Από την άλλη μεριά, η παραδοχή αρχών, η αναγνώριση δικαιωμάτων —λ.χ. του δικαιώματος στην άδεια— και της ισονομίας —κάθε παράπτωμα που τιμωρείται αποσιωπεί δεκάδες όμοια ατιμώρητα—, η ρεαλιστική αντιμετώπιση των παραπτωμάτων —κανένας πόλεμος δεν χάθηκε από κοιμώμενο θαλαμοφύλακα—, θα εξασθένιζαν το πρότυπο της αλήθειας, θα του αφαιρούσαν την ελεγκτική του δύναμη: ο αξιωματικός επικαλείται αρχές στο μέτρο που έχει την ευχέρεια να μην τις εφαρμόζει —γεγονός που εξηγεί γιατί η επίκληση

των αρχών είναι εξίσου αποτελεσματική με την επίκληση της έλλειψής τους.

Τόσο το ένα όσο και το άλλο πρότυπο είναι λοιπόν υποκριτικά, αλλά μόνο το πρότυπο του ψέμματος στιγματίζεται ως τέτοιο. Αυτό βέβαια οφείλεται στην υλική και ιδεολογική κυριαρχία του προτύπου της αλήθειας. Η αλήθεια ανήκει σ' αυτόν που εξουσιάζει.

Αυτό το παιχνίδι των αντιθέσεων που συμπληρώνονται δεν θα είχε κανένα νόημα αν δεν παιζόταν μπροστά σ' ένα καθλωμένο ακροατήριο. Πρόκειται για ακροατήριο που αντιπροσωπεύεται χωρίς να το έχει επιλέξει. Ένα ή περισσότερα μέλη του —οι αναφερόμενοι— έχουν βγει στη σκηνή. Ό,τι διαδραματίζεται στο προσκήνιο το αφορά πλέον άμεσα. Όλα θα γίνουν για να "τ' ακούσουν και οι υπόλοιποι".

Η βαρύτητα του ακροατηρίου στην όλη διαδικασία δεν οφείλεται μόνο στη συντονισμένη παρουσία του ούτε μόνο στην αναγκαστική εκπροσώπησή του. Μια διπλή πράξη διχασμού μεταφέρει τον ανταγωνισμό των διαλεκτικών προτύπων στο ακροατήριο, καθιστώντας το άμεσα αποδέκτη των δρώντων. Ο πρώτος διχασμός είναι η έξοδος από αυτό ενός σμιλητή. Ο δεύτερος, η επανένταξη σ' αυτό ενός έκθετου ακροατή. Το μέλος του ακροατηρίου που θα παραταχθεί πάλι στην προκαθορισμένη του σειρά θα ξεχωρίζει πλέον από τους υπόλοιπους, θα έχει αποκαλυφθεί, θα έχει στιγματιστεί.

Η στρατιωτική αναφορά παρουσιάζει εδώ σημαντικές συγγένειες με καθημερινές επικοινωνιακές πρακτικές που επίσης προϋποθέτουν την παρουσία ενός ακροατηρίου του οποίου ο διχασμός επιχειρείται με λεκτικά μέσα. Η *ειρωνεία*, λ.χ., προϋποθέτει ένα ακροατήριο διχασμένο ανάμεσα σ' αυτούς που καταλαβαίνουν κι αυτούς που δεν καταλαβαίνουν.⁹ Πολλές άλλες λεκτικές πράξεις, όπως ο *υπαινιγμός*, ο *παραδειγματισμός*, ο *εμπαιγμός*, η *αποσιώπηση*, η *παραπληροφόρηση*, επίσης προϋποθέτουν ή επιχειρούν ανάλογους διχασμούς του ακροατηρίου και μάλιστα δεν θα μπορούσαν να ορισθούν ανεξάρτητα από αυτές τις πράξεις διχασμού.¹⁰

Ας σημειώσουμε, τέλος, πως μπροστά στο ακροατήριο που αναγκάζεται ν' ακούει και να σιωπά ο φαντάρος έχει αναγκαστεί να φωνάζει. Ό,τι λέγεται πολλαπλασιάζεται από το αντηχείο των παρατεταγμένων σωμάτων. Η έσχατη λειτουργία αυτού του καθλωμένου ακροατηρίου είναι λοιπόν *αντηχη-*

τική: να μεγιστοποιεί τις συνέπειες της εξουσίας που επιδεικνύεται μπροστά του.

Ίσως αυτό, ένα ακροατήριο που δεν ηχεί από μόνο του αλλά αντηχεί, να είναι το πρώτο, ίσως και το σημαντικότερο, ακροατήριο απ' όπου μπορεί και πρέπει κανείς να ξεκινήσει τη μελέτη της επικοινωνίας.

Σημειώσεις

¹ Δανειζόμαστε τον όρο από τον Erving Goffman· πβ. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience* (Boston: Northeastern University Press, 1986²), 124 κ.ε.: "theatrical frame", "performance", "audience role", 504 κ.ε.: "recounting", "replayings".

² Βλ. E. Goffman, "The Lecture", στο *Forms of Talk* (Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press, 1981), 160-195.

³ Όσα στοιχεία παραθέτω τα συνέλεξα κατά τη θητεία μου στο στρατό ξηράς την περίοδο 1992-3. Βασίστηκα σε επιτόπια έρευνα, αφηγήσεις φαντάρων και, κυρίως, σε εκτενείς μαγνητοφωνήσεις πραγματικών περιστατικών. Τα περισσότερα παραδείγματα είναι από κέντρα εκπαίδευσης, όπου η αναφορά είναι περισσότερο τυπική και αποτελεί, συνεπώς, το κανονιστικό πρότυπο μιας διαδικασίας που, όπως κάθε τι στη διάρκεια της θητείας, πρόκειται να υποστεί ακυρωτικές φθορές.

Στη μεταγραφή των δεδομένων χρησιμοποιώ ελεύθερη στίξη και τα εξής σύμβολα: Α : Αξιωματικός, Σ : Στρατιώτης, ; : ταυτόχρονη ομιλία / διακοπή, ... : παύση / δισταγμός, [...] : παράλειψη, *** : θόρυβος.

⁴ Στην προκειμένη περίπτωση ο φαντάρος ξέρει πως η κουβέρτα του έχει κλαπεί και ξέρει πως αυτό το ξέρει και ο αξιωματικός· έτσι, ενώ δίνει την εντύπωση ότι παρέχει ακριβώς τις πληροφορίες που χρειάζονται, δίνει περισσότερες συμπραστικές πληροφορίες απ' όσες απαιτούνται για ν' αντισταθμίσει το γεγονός ότι αναγκάζεται να είναι λιγότερο πληροφοριακός —και ευθύς— απ' όσο θα ήθελε. Η επίκληση των συμφραζομένων συνδέεται με το γεγονός ότι στο φαντάρο δεν επιτρέπεται να εκφράσει εκτίμηση της κατάστασής του· βλ. παρακάτω.

⁵ Σύμφωνα με μεταγλωσσική ερμηνεία αξιωματικού: "Το 'παρακαλώ' στο στρατό είναι η ευγενική μορφή του 'διατάζω'".

- 6 E. Goffman, *Asylums*, (London: Pelican Books, 1968²), 41 κ.ε.: "looping".
- 7 E. Canneti, *Μάζα και εξουσία* (μτφρ. Α. Βερυκοκάκη-Αρτέμη, Αθήνα: Ηριδανός, χ.χ.), 301.
- 8 Η ύπαρξη παρόμοιων ανταγωνιστικών μορφών αποτελεί σαφέστατο επιχείρημα ενάντια στη θεωρητική θεμελίωση της επικοινωνίας στη λεγόμενη *Αρχή της Συνεργασίας*, όπως τη διατύπωσε ο P. Grice ("Logic and Conversation", στο *Studies in the Way of Words*, Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1989, 1-144). Δεν αποκλείουμε βέβαια η αρχή αυτή να έχει τοπική εφαρμογή, ιδίως όσον αφορά στην παραγωγή υπονοημάτων (implicatures) σε προτασιακό επίπεδο, δεν θα μπορούσε όμως να χρησιμοποιηθεί για τη συνολική περιγραφή σύνθετων λεκτικών πράξεων όπως η στρατιωτική αναφορά. Αντί άλλης κριτικής επισημαίνουμε σε όσους θεωρούν πως η αμερόληπτη περιγραφή των γεγονότων, η εμμονή στην αλήθεια και ο,τιδήποτε άλλο περιλαμβάνεται στο λεγόμενο "Αίτημα της Ποιότητας" (Quality maxim) του P. Grice είναι προϋπόθεση για την εύρυθμη επικοινωνιακή σχέση των συνομιλητών, αυτή την απογυμνωτική και αποστρωματική εντέλει χρήση (του προτύπου) της αλήθειας που παρατηρήσαμε στη στρατιωτική αναφορά: η αλήθεια εδώ δεν χρησιμοποιείται για να προαγάγει αλλά για να μπλοκάρει το διάλογο.
- 9 Βλ. H. W. Fowler, *A Dictionary of Modern English Usage* (New York: Oxford Univ. Press, 1965²), λ. "irony": "Irony is a form of utterance that postulates a double audience, consisting of one party that hearing shall hear and shall not understand, and another party that, when more is meant than meets the ear, is aware both of that more and of the outsiders' incomprehension." (Οφείλω την επισήμανση αυτού του ορισμού στον Α. Ρ. Δ. Μαυρελάτος.)
- 10 Την επίδραση του ακροατήριου στη διαμόρφωση του μηνύματος εξετάζουμε στην αδημοσίευτη εργασία μας "Ακροατήρια".

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: Επικοινωνία, Ακροατήριο, Στρατιωτική Αναφορά.